

تحلیل ارزشهای مجازی در پرتو فقه، حقوق و مطالعات تطبیقی

اصغر محمودی*

استادیار گروه حقوق خصوصی دانشگاه پیام نور تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۷/۹ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۸/۴/۳۱)

چکیده

ورود ارزشهای مجازی به عنوان مولود فناوری اطلاعات به عرصه میادلات و استقبال روزافزون از آنها، عکس العمل‌های متفاوتی از ممنوعیت مطلق تا تجویز کامل را در پی داشته است. مقاله حاضر می‌کوشد ارزشهای مجازی را در بستر فقه، حقوق و مطالعه تطبیقی تحلیل کند تا از این رهگذر بخشی از ابهامات برطرف شود. از آنجا که این ارزشها با ثروت، منابع مالی و به‌طور کلی اقتصاد جامعه ارتباط دارند، بررسی آنها در بستر فقه فردی و حقوق خصوصی کافی نیست و ضرورت دارد مسائل مربوطه در پرتو حقوق عمومی و فقه حکومتی نیز تحلیل شوند. پژوهش حاضر با این رویکرد و نیز با توجه به اینکه در کنار معایب و تهدیدها، مزیتها و فرصتهایی را برای ارزشهای مجازی متصور است، سیاست تجویز یا نفی مطلق را توصیه نکرده و پیشنهاد می‌کند با استفاده از تجربه کشورهای دیگر، سیاستگذاری و تقنین لازم انجام گیرد. استفاده از رویکرد کشورهای مختلف در ایجاد ارزش مجازی ملی در شرایط بین‌المللی حاضر می‌تواند به منظور مقابله با محدودیتها یا تحریمها برای ایران سودمند باشد. بهتر است برای چنین ارزی، پشتوانه لازم همچون تولیدات نفت و گاز در نظر گرفته شود تا استفاده و سرمایه‌گذاری با رغبت و اطمینان بیشتری همراه باشد.

واژگان کلیدی

ارز مجازی، پول، حقوق خصوصی، حقوق عمومی، زنجیره بلوک، فقه فردی، فقه حکومتی.

* Email: mahmoudilaw@yahoo.com

۱. مقدمه

یکی از واقعیت‌هایی که امروز با آن مواجهیم و هر روزه بر دامنه آن افزوده می‌شود، رواج استفاده از ارزهای مجازی در مبادلات اینترنتی است. استفاده از این ارزها با اختراع بیت کوین در سال ۲۰۰۹ آغاز شد و هر روز بر تعداد آنها اضافه می‌شود؛ به طوری که در حال حاضر بیش از ۱۵۰۰ ارز مجازی وجود دارد، هرچند تعداد کمی از آنها معروف‌اند و مبادله با آنها صورت می‌گیرد. در این زمینه می‌توان به بیت کوین^۱، اتریوم^۲، ریپل^۳، لایت کوین^۴، بایت بال^۵، مونرو^۶، آیوتا^۷ و داش^۸ اشاره کرد.

ارزهای مجازی، نظام پولی و بانکی و فلسفه وجودی آنها را به چالش کشیده‌اند. این ارزها از پیدایش سیستم مالی جدید حکایت دارند که در آن پول و کنترل گردش آن از بانک‌های مرکزی و دولت‌ها سلب می‌شود و در دستان خود مردم قرار می‌گیرد. چالش‌های ایجادشده صرفاً به نظام پولی و بانکی محدود نمی‌شود و دامنه آن به حدی گسترده است که حوزه‌های دیگر جامعه و علوم مانند حقوق، فقه، اقتصاد و سیاست را نیز متأثر ساخته و خیل وسیعی از سؤالات و ابهامات خرد و کلان را پیش روی آنها قرار داده است.

به علت رواج گسترده و فزاینده استفاده از این ارزها، سیاست نادیده انگاشتن، معطل گذاردن یا به عقب انداختن، روش مناسبی برای مقابله با واقعیت‌ها و سؤالات پیش رو نیست و تبعات سوء آن در زمینه‌های مختلف اقتصادی، امنیتی، حقوقی و ... بر کسی پوشیده نیست. بنابراین، تنها راه منطقی و گریزناپذیر، مواجهه با مسائل مطروحه و تحلیل دقیق آنها به منظور اتخاذ سیاست‌ها، راه‌حل‌ها، مقررات و احکام مناسب است.

این مقاله به تحلیل مسائل از منظر فقه، حقوق و مطالعات تطبیقی می‌پردازد، ولی پیش از آن به اختصار مطالبی در خصوص تحولات تاریخی پول، تفاوت پول و ارز، مفهوم ارزهای مجازی، مزایا و معایب ارزهای مجازی و فناوری زنجیره بلوک^۹ که ارزهای مذکور در بستر آنها مبادله می‌شوند، بیان می‌شود تا صورت مسئله به درستی ترسیم شود.

-
1. Bitcoin
 2. Ethereum
 3. Ripple
 4. Litecoin
 5. Byteball
 6. Monero
 7. IOTA
 8. Dash
 9. Blockchain

۲. تحولات تاریخی پول

پول و روش‌های پرداخت تاکنون تحولات مختلفی را پشت سر گذاشته‌اند. ابتدا مردم کالاها را با کالاهای دیگر مبادله می‌کردند. در پی مشکلات روش مذکور، نظام پول کالایی روی کار آمد. در این روش از چند کالا مانند نمک، دانه، گاو و تنباکو به‌عنوان پول استفاده می‌شد. به‌دلیل مشکلات این روش از جمله حمل، بارگیری و نگهداری، سیستم پول فلزی مورد استقبال قرار گرفت. در این نظام سکه‌هایی از جنس طلا و نقره ساخته شده و در معاملات استفاده شدند. ارزش این فلزات به جنس به‌کاررفته در آنها بود و این سکه‌ها ارزش ذاتی داشتند. مشکلات مراقبت از این فلزات ارزشمند سبب خلق و رواج اسکناس‌های کاغذی با پشتوانه طلا شد (بویکر، ۲۰۱۸: ۷-۸). پس از لغو امکان تغییرپذیری مستقیم دلار آمریکا به طلا در سال ۱۹۷۱ توسط رئیس‌جمهور وقت آن کشور، پول بدون پشتوانه یا ارز فیات^۱ متولد شد. در این روش، بانک‌های مرکزی به میزان نیاز اسکناس چاپ می‌کند و همه موظف به پذیرش آن برای خرید کالا و خدمات هستند. امروزه بیشتر پول‌های ملی، پول بدون پشتوانه‌اند (همان: ۸).

در ادامه بانکداری مدرن به مدد به‌کارگیری فناوری رایانه و اینترنت، پرداخت دیجیتال از طریق پول الکترونیکی را عرضه کرد؛ روشی که امروزه بسیار متداول است و اشخاص با استفاده از کارت‌های بانکی، پول کالاها و خدمات مورد نیاز خود را می‌پردازند. این شبکه متمرکز پرهزینه و آسیب‌پذیر است. همین‌طور تراکنش‌های مردم تحت نظارت و کنترل قرار دارد و این نگرانی مطرح شده که ممکن است پول و ثروت اشخاص مورد دست‌کاری قرار گیرد. بنابراین این ایده مطرح شد که اگر افراد قادر باشند تراکنش‌ها را آزادانه و بدون واسطه و کنترل دولت انجام دهند، می‌توانند در مورد پولشان خود تصمیم‌گیری کنند. البته این امر مستلزم به‌کارگیری یک پایگاه داده امن با سطوح رمزنگاری است تا بتواند جلو سرقت یا تغییر اطلاعات را بگیرد. فناوری زنجیره بلوک با فراهم کردن بستر غیرمتمرکز و امن برای مبادله ارزشهای رمز پایه این نیاز را برآورده کرد و این‌چنین ارزشهای مجازی پا به عرصه گذاشتند (همان: ۹).

از تحولات پول در بستر تاریخی این نکته مهم را متوجه می‌شویم که همیشه نهاد دولتی مانند بانک مرکزی بر انواع پول نظارت نداشته و در دوره‌هایی، کنشگران مبادلات پولی خود مردم بوده‌اند.

۳. تفاوت پول^۱ و ارز^۲

«پول» به هر چیزی که در ازای کالا یا خدمات یا برای بازپرداخت بدهی‌ها مورد قبول واقع شود، گفته می‌شود. «ارز» هم نوع پذیرفته‌شده‌ای از پول مانند سکه و اسکناس است که در اقتصاد گردش دارد. اصطلاح «ارز» معادل فارسی currency است که از کلمه لاتین currens یعنی «در گردش» مشتق شده است. «پول» معنای عام دارد و شامل «ارز» هم می‌شود، لیکن ارز فقط به پول در چرخه و گردش اشاره دارد. با وجود تفاوت بین پول و ارز، از آنجا که این دو واژه مفهوم نزدیک به هم دارند، گاهی جایگزین و مترادف هم استفاده می‌شوند (در این زمینه رک: قربانی، ۱۳۹۱: ۱۳؛ Team, 2018). در این نوشتار همین معنا مدنظر است و به علت متداول بودن واژه ارز، از اصطلاح اخیر استفاده می‌شود.

۴. مفهوم ارزهای مجازی

«ارز مجازی»^۳، «ارز دیجیتال»^۴، «ارز مخفی»^۵، «رمزینۀ پول» یا «ارز رمز پایه»^۵ تعبیرات مختلفی از مفهوم تقریباً واحدند. منظور از «ارز»، نوع پذیرفته‌شده‌ای از پول است که به‌عنوان واسطه مبادله کالا و خدمات استفاده می‌شود. مراد از «مجازی»، ماهیت و فضای غیرفیزیکی است که این ارزها در آن مبادله می‌شوند. منظور از «دیجیتال» هم ماهیت الکترونیکی این ارزهاست. «مخفی»، «رمزینۀ» یا «رمز پایه» هم به استفاده از علم و تکنیک رمزنگاری در خلق این ارزها اشاره دارد.

ارز مجازی را نباید با «ارز فیات»^۶ یکسان دانست. ارز فیات که «ارز واقعی»^۷، «پول واقعی»^۸ یا «پول ملی»^۹ هم نامیده می‌شود، سکه یا اسکناسی است که مراجع دولتی کشوری به‌عنوان پول رایج خود تعیین می‌کنند. همین‌طور ارز مجازی با «پول الکترونیکی»^{۱۰} تفاوت دارد. پول الکترونیکی، نماد دیجیتالی ارز فیات است که برای انتقال الکترونیکی ارزش تخصیص داده‌شده به آن استفاده می‌شود (FATF, 2014: 4).

بانک مرکزی اروپا، ارز مجازی را چنین تعریف کرده است: نماینده دیجیتالی ارزش است که توسط بانک مرکزی یا نهاد دولتی صادر نمی‌شود و می‌تواند بدون ارتباط با پول‌های رایج

1. Money
2. Currency
3. Virtual Currency
4. Digital Currency
5. Crypto Currency
6. Fiat Currency
7. Real Currency
8. Real Money
9. National Money
10. e Money

ملی صادر شود. این پول توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی به عنوان روش پرداخت پذیرفته شده و می تواند منتقل یا به صورت الکترونیکی خرید و فروش شود (Dabrowski, 2018: 9). گروه ویژه اقدام مالی^۱ نیز در گزارشی، ارزش مجازی را چنین تعریف می کند: «نماد دیجیتالی ارزش است که می تواند به طور دیجیتالی معامله شود و به عنوان وسیله مبادله یا واحد حساب یا ذخیره ارزش عمل می کند، بدون اینکه در هیچ کشوری منزلت پول رایج قانونی را داشته باشد. هیچ دولتی آن را صادر نکرده و تضمین نمی کند و تنها به واسطه توافق بین کاربران است که ارزشهای مجازی کارکردهای فوق را دارا می باشند» (FATF, 2014: 4).

ارز مجازی یا به شکل متمرکز^۲ یا غیرمتمرکز^۳ است. ارز مجازی متمرکز یک مدیریت واحد دارد که آنها را صادر می کند؛ مقرراتی برای استفاده آنها تعبیه می کند و اختیار خارج کردن آنها از چرخه گردش را دارد. برای نمونه می توان به دلار لیندن^۴ اشاره کرد. ارز مجازی غیرمتمرکز فاقد مدیریت متمرکز است و اداره و عملکرد آن توسط کاربرانی از سراسر جهان صورت می گیرد. بیت کوین، لایت کوین و ریپل نمونه هایی از این مواردند (Ibid: 5).

۵. مزایا و معایب ارزشهای مجازی

از مزیت های این ارز می توان به سهولت خرید، هزینه تراکنش صفر یا ناچیز، مقاوم بودن در برابر تورم، مقابله با تحریم، غیرمتمرکز بودن، بین المللی بودن، امکان ایجاد کسب و کارهای جدید، امنیت بالای تراکنش ها، امکان دسترسی همه به جزئیات تراکنش ها، شفافیت بالا، ناشناس ماندن هویت طرفین تراکنش و حریم خصوصی بالای کاربران اشاره کرد (آذر نیوار، ۱۳۹۶: ۱۱-۲؛ Murphy, 2015: 5-6). البته شایان ذکر است که بعضی از موارد بالا مانند غیرمتمرکز بودن از منظر اشخاص و کاربران مزیت، ولی از منظر دولت و حاکمیت عیب محسوب می شوند.

1. Financial Action Task Force (FATF)
2. Centralized
3. Non Centralized
4. Linden Dollar

دلار لیندن واحد پولی دنیای مجازی سه بعدی موسوم به «زندگی دوم» است. این بازی در سال ۲۰۰۳ توسط شرکت لیندن لب ساخته شد. برای اجرای این بازی، کاربران باید عضو سایت شوند و یک تصویر الکترونیکی یا کارتونی معروف به «آواتار» از خود بسازند. بعضی افراد آواتار را شبیه به خود و بعضی کاملاً متفاوت از خود می سازند. هنگامی که کاربر آواتار خود را ساخت، به جمع ساکنان این سرزمین خیالی می پیوندد و می تواند در تعاملات آنها شرکت کند. از بعضی لحاظ این جهان شبیه به جهان واقعی است با خیابان ها و فروشگاه هایی که آواتار شما می تواند در آنجا پرسه بزند، به دانشگاه برود، کار و کاسبی راه بیندازد، حتی ازدواج کند؛ علاوه بر اینها کارهایی که در جهان واقعی ممکن نیست، نیز قابل انجام اند، مثلاً به جای قدم زدن در پارک پرواز کند. بسیاری از شرکت های بزرگ، سازمان های دولتی، دانشگاه ها و مراکز تفریحی در این دنیا حضور فعال دارند که در این زمینه می توان به بنز، سونی، کوکا کولا، ایپتل، آدیداس، تویوتا و جنرال موتورز اشاره کرد (رک: سیف پور، ۱۳۹۳؛ امینی، ۱۳۸۶: ۲).

از معایب این ارز می‌توان به مشکلات امنیتی ناشی از هک و سرقت یا نفوذ در سرور برای خلق بی‌رویه آنها، فراموشی اطلاعات حساب و رمز عبور و در نتیجه از بین رفتن پول‌ها برای همیشه، عدم ثبات و نوسانات شدید قیمتی، تهدید اقتصاد واقعی، عدم اقبال عمومی به دلیل پیچیدگی‌های فنی و قابل درک نبودن برای عموم، مقیاس‌پذیری اندک، هزینه بالای استخراج، پولشویی و فرار مالیاتی اشاره کرد (میرزاخانی، ۱۳۹۶: ۷، ۸، ۷-5، Boehm; 2016: 5, ICBA, 2014: 5).

۶. فناوری زنجیره بلوک (بلاک چین)

ارزهای مجازی بر پایه فناوری زنجیره بلوک ایجاد شده‌اند. زنجیره بلوک از رمزنگاری به‌منظور ایجاد امنیت در مبادلات استفاده می‌کند. برخلاف سیستم‌های بانکی که در موقعیت مشخصی مستقرند و در اصطلاح متمرکز عمل می‌کنند، مرکز داده‌ای که زنجیره بلوک در آن قرار دارد، کاملاً غیرمتمرکز بوده و در سراسر جهان پخش هستند. محل نگهداری زنجیره بلوک را در اصطلاح «دفتر کل توزیع‌شده»^۱ می‌نامند. این دفتر کل به‌گونه‌ای است که هر کسی در شبکه می‌تواند جزئیات آن را مشاهده کند. این شبکه در واقع زنجیره‌ای از رایانه‌هایی است که درستی تراکنش‌های صورت‌گرفته بین شما و طرف مقابلتان را تأیید و پس از آن به زنجیره بلوک اضافه می‌کند. زنجیره بلوک، اطلاعات و جزئیات تک‌تک تراکنش‌های صورت‌گرفته با این ارز مجازی را در خود ذخیره می‌کند و اگر کاربر بخواهد از یک بیت کوین بیش از دو بار استفاده کند، جلوی آن را می‌گیرد (World Economic Forum, 2016: 1).

۷. تحلیل ارزهای مجازی از منظر فقهی، حقوقی و مطالعه تطبیقی

با توجه به رواج روزافزون استفاده از ارزهای مجازی، تبیین احکام این ارزها و معاملات مربوطه، ذهن فقها، اندیشمندان دینی و حقوقدانان را به خود مشغول کرده است. اینک، به تحلیل ارزهای مجازی از منظر فقهی، حقوقی و مطالعه تطبیقی می‌پردازیم.

۷.۱. تحلیل از منظر فقهی

در مواجهه با ارزهای مذکور دو دیدگاه در فقه وجود دارد که به تبیین آنها می‌پردازیم:

۷.۱.۱. دیدگاه قائلان به حرمت

در بین فقها و اندیشمندان شیعه و سنی، مخالفت‌های جدی با ارزهای مجازی وجود دارد. از نظر آیت‌الله مکارم شیرازی معامله با بیت کوین و ارزهای رمزنگار به دلیل اینکه نسبت به آنها

ابهامات زیادی مطرح می‌شود، اشکال دارد. آیت‌الله هاشمی شاهرودی هم براساس ابهامات فراوان در نوع معامله با ارزشهای مجازی، استفاده از این پول را جایز نمی‌داند. آیت‌الله صادقی گلپایگانی نیز معامله با پول‌های دیجیتالی را حرام و به کل باطل دانسته است. آیت‌الله نوری همدانی هم ورود در معامله پول‌های مجازی را دارای اشکال شرعی می‌داند. بنا به فتوای آیت‌الله وحید خراسانی هم معامله با پول‌های مجازی باطل است. آیت‌الله سیستانی نیز ورود به این معاملات را حرام می‌داند (سایت رسمی احکام جامع، وبگاه پاسخگویی به سؤالات دینی). شیخ شوکی آلام مفتی بزرگ مصر، بخش مذهبی دولت ترکیه، شیخ حیطام از بریتانیا و مرکز فقهی فلسطین نیز در فتوایی بیت کوین و ارزشهای مجازی را حرام اعلام کرده‌اند (ابوبکر، ۲۰۱۸: ۲۲-۲۱).

از فتوای فقها و نظرهای اندیشمندان دینی، دلایل حرمت را می‌توان به شرح زیر اعلام کرد: ۱. پول رایج قانونی نیستند؛ ۲. پایدار نیستند و نوسانات زیاد دارند؛ ۳. به راحتی برای پولشویی و اهداف غیرقانونی به کار می‌روند؛ ۴. صادرکننده آنها ناشناس است و هیچ قدرت مرکزی برای نظارت و تضمین آنها وجود ندارد (ابوبکر، ۲۰۱۸: ۲۲-۲۱)؛ ۵. فاقد پشتوانه هستند؛ ۶. احتمال غرری و ربوی بودن معاملات آنها وجود دارد. همین‌طور در تبیین حرمت ارزشهای مجازی به قواعد فقهی نظیر نفی سیل، لاضرر، احترام، حفظ نظام، اتلاف و عدالت استناد شده است (میرزاخان، ۱۳۹۶: ۴۱-۳۹).

۷.۱.۲ دیدگاه قائلان به جواز

بعضی علما معتقدند که ارز مجازی در اصل جایز است. این دیدگاه بر اصل اباحه مبتنی است. محمد ابوبکر نویسنده مقاله «تحلیل شرعی بیت کوین، ارزشهای دیجیتالی و بلاک چین» با این دیدگاه موافق است و ارزشهای مجازی را در اصل جایز می‌داند. همین‌طور دارالعلوم ذکریا - یکی از مدرسه‌های دینی آفریقای جنوبی - در بیانیه‌ای تجارت بیت کوین را جایز دانسته، ولی با این حال خاطرنشان کرده است که ارزشهای مجازی به عنوان پول واجد شرایط باید توسط مقامات دولتی مربوطه تأیید شوند (ابوبکر، ۲۰۱۸: ۲۳). شاید نظر آیت‌الله شبیری زنجانی مبنی بر اشکال داشتن این ارزها در صورت ایجاد مفسده بر این اصل مبتنی بوده باشد، به این صورت که چنین ارزشهایی در صورت عدم ایجاد مفسده، مجازند.

شایان ذکر است که دلیل تجویز ارزشهای مجازی، صرفاً استناد به اصل اباحه نیست، بلکه قائلان به این دیدگاه، ابتدا با رد ایرادات مخالفان و سپس با استدلال به اینکه ارزشهای مجازی شرایط پول را دارا هستند، حکم به تجویز این ارزها داده‌اند. در رد ایرادات مخالفان به این صورت استدلال شده است که اولاً، برای اینکه یک چیز واجد شرایط پول بودن باشد،

ضرورتی در قانونی بودن آن نیست. معیار اصلی پول در شریعت، پذیرش آن توسط مردم است، خواه از طریق تحمیل قوانین باشد، خواه پذیرش داوطلبانه مردم؛ ثانیاً، نوسانات یک عامل خارجی است که در تعیین اعتبار پول و ارزش نقشی ندارد. قیمت‌ها همیشه براساس قاعده عرضه و تقاضا تغییر می‌کنند، همان‌طور که در همه دارایی‌های دیگر مانند طلا، نقره و ارزهای بدون پشتوانه نیز چنین است؛ ثالثاً استفاده از ارزهای مجازی برای پولشویی و دیگر مقاصد غیرقانونی، یک عامل خارجی است که ارتباطی با معیار اسلامی یک پول ندارد، مضافاً تمام ارزهای فعلی مانند دلار و یورو نیز برای اهداف غیرقانونی به کار می‌روند؛ رابعاً، درست است که صادرکننده این ارزها ناشناس است و هیچ قدرت مرکزی برای نظارت و تضمین آنها وجود ندارد، لیکن به واسطه استفاده از فناوری بلاک چین بسیار امن‌تر از سیستم متمرکز دولت‌ها یا بانک‌های مرکزی است (ابوبکر، ۲۰۱۸: ۲۶-۲۴). بعد از رد ادله مخالفان، موافقان استدلال می‌کنند که اصولاً پول دارای سه کارکرد واسطه تبادل، واحد حساب و ذخیره ارزش است. بنابراین، هر ارز مجازی که شرایط مذکور را داشته باشد و توسط همه یا گروه زیادی از مردم به عنوان وسیله تبادل پذیرفته شود، پول مقبول محسوب می‌شود (ابوبکر، ۲۰۱۸: ۲۳).

در مقام جمع‌بندی مباحث فقهی، ذکر چند نکته ضروری می‌نماید:

یک - فقها و اندیشمندان دینی هنوز به‌طور جدی در بحث موضوع شناسی ارزهای مجازی ورود نکرده‌اند. از آنجا که بیان حکم شرعی و فقهی متناسب با هر موضوعی، بدو مستلزم شناخت دقیق موضوع و ابعاد آن است، بنابراین احکام و فتاوی اعلام‌شده گاهی از دقت نظر لازم برخوردار نیستند. شاید دلیل این امر، تازگی طرح این مباحث باشد و برای شکل‌گیری نظام فقهی متناسب فعلاً باید منتظر ماند.

دو- در بررسی ارزهای مجازی و معاملات مربوطه، باید دو سطح فقه شخصی و فقه حکومتی^۱ را از هم تفکیک کرد. فقه شخصی به مسائل نگاه شخصی دارد و فقه حکومتی با نگاه کلان و سیستماتیک به موضوعات و نهادها می‌پردازد (میرزاخانی، ۱۳۹۶: ۳۱). لازم است احکام متناسب برای هر کدام از سطوح شخصی و حکومتی شکل بگیرد. تفکیک فقه شخصی از فقه حکومتی موضوع مهمی است، زیرا برای مثال با اینکه ممکن است این ارزها و معاملات مربوطه در روابط بین افراد خللی ایجاد نکنند و تجویز شوند، لیکن در سطح کلان احتمال دارد تبعات منفی جبران‌ناپذیری برای اقتصاد، منابع مالی و ثروت عمومی داشته باشند.

۱. در خصوص مفهوم فقه حکومتی، دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد. در این نوشتار، مراد از فقه حکومتی، فقهی است که بر خلاف فقه فردی، فقیه در استنباط احکام، نگاه نظری صرف ندارد و با اتخاذ رویکرد حکومتی، مقدرات و تنگنایهای اجرایی را نیز مدنظر قرار می‌دهد. فقه حکومتی شیوه متمایزی است که کل‌نگر بودن، فرایندمحور بودن، نتیجه‌گرا بودن و توجه به شرایط و اوضاع و احوال از ویژگی‌های خاص آن است که در فقه فردی به آنها بها داده نمی‌شود (در این خصوص و مطالعه بیشتر ر.ک: جعفری، ۱۳۹۰: ۲۳-۱۶؛ میرباقری، ۱۳۹۱: ۸).

سه- دغدغه حمایت از ثروت عمومی و جلوگیری از به خطر افتادن اقتصاد جامعه در اظهارنظرهای فقهی مشهود است. هرچند توجه به تبعات اقتصادی قبل از اتخاذ نظر نکته مهمی است، این امر نباید جامعه را از فرصتهایی که ارزشهای مجازی ایجاد می‌کند، محروم سازد. از این رو ممنوع دانستن این ارزشها، نه به‌طور کلی، بلکه تا زمانی که دولت برای کنترل آنها نظامی تدوین نکرده، گزاره قابل قبولی است.

۷.۲. تحلیل از منظر حقوقی

ارزشهای مجازی از منظر حقوق اموال، حقوق قراردادها، حقوق مسئولیت مدنی، حقوق بانکی، حقوق مالکیت فکری، حقوق بین‌الملل خصوصی، حقوق عمومی و حقوق بین‌الملل قابل بررسی هستند. بررسی همه مسائل مذکور از حوصله این مقاله خارج است و در اینجا صرفاً به ماهیت و جایگاه ارزشهای مجازی و همین‌طور تحلیل آنها از منظر حقوق عمومی و حقوق بانکی می‌پردازیم.

۷.۲.۱. ماهیت و جایگاه ارزشهای مجازی

اولین سؤالی که در خصوص ارزشهای مجازی مطرح می‌شود، در مورد چیستی و ماهیت و نیز جایگاه آنها در حقوق اموال است. برای پی بردن به پاسخ پرسش مذکور، محتوا، مالیت داشتن، کالا یا پول بودن، عین یا دین بودن، مثلی یا قیمی بودن، مکیل، موزون یا معدود بودن، مادی یا غیرمادی بودن منقول یا غیرمنقول بودن و مصرفی یا قابل بقا بودن ارزشهای مجازی بررسی می‌شود.

۷.۲.۱.۱. محتوا

ارزشهای مجازی به لحاظ محتوا و ماهیت، چیزی بیش از «داده»^۱ و «اطلاعات»^۲ نیستند که با زبان ریاضی و با استفاده از تکنیک‌های رمزنگاری خلق می‌شوند. به همین دلیل است که گاهی از آنها به‌عنوان «دارایی دیجیتال»^۳ تعبیر می‌شود. ارزشهای مجازی را می‌توان طبق بند «الف» ماده ۲ قانون تجارت الکترونیکی، یک نوع «داده پیام»^۴ دانست. این بند مقرر می‌دارد: «داده پیام هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم است که با وسایل الکترونیکی، نوری و یا فناوری‌های جدید اطلاعات تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود».

1. Data
2. Information
3. Digital Asset
4. Data Message

۷.۲.۱.۲. مالیت

بین سه اصطلاح «مال»، «ملک» و «شیء» تفاوت وجود دارد. «مال» عبارت است از هر چیزی که مفید بوده و قابل اختصاص یافتن به شخص باشد (کاتوزیان، ۱۳۸۵: ۹؛ پارساپور، ۱۳۹۶: ۱۹). «ملک» عبارت است از هر شیئی که در تصرف و سلطه شخص باشد؛ اعم از اینکه مال باشد یا نباشد. از «شیء» تعریفی به عمل نیامده است. شاید دلیلش بدیهی بودن مفهوم آن است. مع هذا، حقوقدانان این واژه و معادل آن یعنی «چیز» را بسیار به کار برده‌اند.

حال، پس از مقدمه فوق ببینیم ارزشهای مجازی از کدامیک از وصف‌های مذکور می‌توانند برخوردار شوند. بی‌شک ارزشهای مجازی «شیء» محسوب می‌شوند، هر چند ماهیت فیزیکی و ملموس ندارند. همین‌طور در صورت قرار گرفتن در تصرف شخصی، واجد معنای «ملک» می‌شوند و نمی‌توان بدون رضایت مالک، آنها را از تصرف دارنده خارج کرد. بدیهی است خارج کردن ارزشهای مجازی از تصرف دارنده، بدون رضایت شخص، موجب مسئولیت خواهد بود، البته با توجه به طبیعت ناملموس این ارزشها، سلطه در محیط مجازی مدنظر است نه سلطه فیزیکی.

وقتی این ارزشها را می‌توان مال محسوب کرد که مفید بوده و قابل اختصاص یافتن به شخص باشد. قابلیت اختصاص به اشخاص، در مورد این ارزشها با تردیدی مواجه نیست، ولی مفید بودن آنها می‌تواند محل بحث باشد. ممکن است گفته شود مفید بودن هر چیزی از این نظر است که نیازی از انسان، خواه مادی یا معنوی، را برآورده می‌کند، حال آنکه ارزشهای مجازی، نیازی از انسان را برآورده نمی‌کنند. یا احتمال دارد گفته شود هر چیزی به دو اعتبار می‌تواند ارزشمند تلقی شده و مال محسوب شود: ۱. آن شیء به علت مرتفع کردن نیاز انسان، ارزش ذاتی داشته باشد، مانند طلا، پوشاک و اتومبیل؛ ۲. آن شیء مستقیماً نیاز انسان را برطرف نکرده و ارزش ذاتی نداشته باشد، ولی ارزش اعتباری داشته باشد، مانند اسکناس که ذاتاً کاغذی بیش نیست و ارزشی ندارد، ولی از آنجا که به‌عنوان وسیله‌ای برای رفع نیازهای انسان استفاده می‌شود، ارزش و مالیت اعتباری دارد. به‌نظر می‌رسد نمی‌توان برای ارزشهای مجازی ارزش ذاتی قائل شد، لیکن از آنجا که این ارزشها چونان اسکناس و پول‌های امروزی می‌توانند به‌عنوان وسیله‌ای برای رفع نیازهای انسان به‌کار روند، برای مثال شخص می‌تواند با دادن آنها کالاها یا خدمات مورد نیاز خود را تأمین کند، ارزش اعتباری دارند و مال قلمداد می‌شوند. ممکن است ایراد شود بین پول و این ارزشها تفاوت وجود دارد، به این صورت که منشأ اعتبار پول، پشتوانه آن (مانند طلا، نقره و ...) است، حال آنکه ارزشهای مجازی فاقد پشتوانه‌اند، بنابراین تلقی اعتبار یا ارزش اعتباری برای آنها به لحاظ فقدان منشأ و تکیه‌گاه درست نیست. در پاسخ این ایراد می‌توان گفت که وجود پشتوانه - همان‌طور که قبلاً گفتیم -

برای همه پول‌ها متصور نیست و ارزشهای رایج امروزی یعنی ارزشهای فیات اغلب بدون پشتوانه‌اند. مع‌هذا از آنجا که ارزش ارزشهای فیات از وضعیت اقتصادی، سیاسی، امنیتی و فرهنگی دولت‌ها تأثیر می‌پذیرد، دولت‌ها نمی‌توانند بدون توجه به واقعیات مذکور پول چاپ کنند، بنابراین وجود پشتوانه در ارزشهای فیات نسبت به ارزشهای مجازی پررنگ‌تر است. هرچند ارزشهای مجازی نیز در مقیاس مشخصی صادر می‌شوند و صدور آنها با محدودیت همراه است، لیکن از آنجا که از پشتوانه مشخصی برخوردار نیستند، از این حیث با ارزشهای فیات فرق دارند. این تفاوت مهم است و نباید آن را نادیده گرفت و چه‌بسا این امر مالیت این ارزشها را دچار مشکل کند.

درست است که منشأ مالیت را باید رغبت عرفی به چیزی بدانیم و می‌بینیم که در مورد تحصیل و معامله ارزشهای مجازی چنین رغبتی وجود دارد و افراد حاضرند برای به‌دست آوردن آنها پول بپردازند، لیکن به‌نظر می‌رسد این مقدار برای مال تلقی کردن این ارزشها کفایت نمی‌کند، زیرا مالیت آنها به لحاظ فقدان پشتوانه از منشأ و بنیان عقلایی برخوردار نیست؛ البته در صورتی که به‌منظور حفظ حقوق استفاده‌کنندگان ارزشهای مجازی، قوانین پشتوانه معتبر را پیش‌بینی و الزامی بدانند، تردید در منشأ و بنیان مالیت این ارزشها مرتفع می‌شود.

۷.۲.۱.۳. کالا یا پول بودن

در تعریف «پول» گفته شده است: «چیزی است که به‌عنوان واسطه تبادل، سنجش ارزش یا وسیله پرداخت مورد پذیرش قرار گیرد» (ابوبکر، ۲۰۱۸: ۱۸)، بنابراین در تعریف پول، شکل و ماهیت شیء مهم نیست، بلکه کارکرد آن اهمیت دارد. از آنجا که از ارزشهای مجازی به‌عنوان وسیله‌ای برای پرداخت و سنجش ارزش کالاها و خدمات استفاده می‌شود، ماهیتاً پول هستند نه کالا. بعضی کشورها مانند آرژانتین ارزشهای مجازی را پول می‌دانند. بعضی کشورها مانند استرالیا، کانادا و فنلاند هم این ارزشها را کالا محسوب می‌کنند (Library of 5, ICBA, 2014:19). (Congress 2014).

تفکیک پول از کالا فایده عملی دارد، برای مثال بعضی کشورها، ضابطه تفکیک بیع از معاوضه را استفاده از پول به‌عنوان ثمن می‌دانند.

۷.۲.۱.۴. عین یا دین بودن

«عین» در اصطلاح حقوقی گاهی در برابر «منفعت» و گاهی نیز در برابر «دین» به‌کار می‌رود که در ذمه استقرار می‌یابد (محمودی، ۱۳۹۱: ۱۶۲). اگر مراد از «عین»، مفهوم اول باشد، باید گفت ارزشهای مجازی چون از مال دیگری به‌دست نمی‌آیند و به عین دیگری وابسته نیستند، «عین»

محسوب می‌شوند نه «منفعت». اگر منظور از «عین»، معنای دوم باشد، ارزشهای مجازی را باید داخل در زمره حقوق عینی دانست و گفت رابطه دارنده با ارزشهای مجازی مستقیم بوده و در این رابطه به وجود شخص یا ذمه دیگری نیازی نیست. از طرفی، درست است ارزشهای مجازی ماهیتاً غیرمادی هستند، ولی ماهیت غیرمادی آنها در نوع رابطه‌ای که بین مالک و این ارزشها برقرار می‌شود، تأثیری ندارد. به تعبیر دیگر، «عین» مفهومی عام است که ممکن است موضوع آن مانند اتومبیل مادی باشد؛ یا مانند برق و اموال فکری غیرمادی باشد. به نظر می‌رسد پیش‌بینی عقد اجاره اشیاء و اموال در قانون مدنی خود مهر تأییدی بر پذیرش مالکیت به‌عنوان کامل‌ترین نوع حق عینی بر منفعت (به‌عنوان مال غیرمادی) بوده و دلیل محکمی بر بطلان تصور فوق است. همین‌طور استفاده از نهاد «اعراض» در مواد مختلف آیین‌نامه اجرایی قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۷ از جمله ماده‌های ۱۴۴، ۱۳۸، ۹۸، ۹۷، ۵۷، ۵۵ و ۱۴۶ نیز دلیل دیگری بر عین بودن اموال فکری (به‌عنوان یکی از اموال با ماهیت غیرمادی) و بی‌اعتباری تصور مذکور است، زیرا نهاد «اعراض» وسیله اسقاط حقوق عینی است که در مقابل نهاد «ابراء» که وسیله اسقاط حقوق دینی است، به‌کار می‌رود. افزون بر دلایل مذکور، تحولات جدید سبب شده فرانسه و کشورهای کامن‌لا مانند آمریکا، نظریه سنتی حقوق روم را که مالکیت را به اموال محسوس و مادی محدود می‌کرد، کنار بگذارند و صدق مالکیت بر اموال فکری را بپذیرند (پیلوار، ۱۳۹۴: ۱۶-۱۴). البته باید در نظر داشت که درست است رابطه بین شخص و ارزشهای مجازی رابطه‌ای عینی است، منظور این نیست که این نوع ارزشها نمی‌توانند موضوع تعهد قرار گیرند و در مواردی نوع رابطه با آنها دینی تلقی شود. برای مثال، اگر شخصی در برابر مثلاً خرید یک دستگاه اتومبیل، متعهد گردد تعداد دوست عدد بیت کوین تهیه و به فروشنده بپردازد، حق فروشنده بر تعهد خریدار تا زمان متعین نشدن بیت کوین‌ها و عدم تحویل آنها را باید نوعی حق دینی دانست. از نتایج عین بودن ارزشهای مجازی می‌توان به قابلیت استناد در برابر همه، حق تعقیب توسط مالک و امکان استفاده از نهاد اعراض برای اسقاط آنها اشاره کرد.

۷.۲.۱.۵. مثلی یا قیمی بودن

اموال به یک اعتبار به «مثلی» و «قیمی» تقسیم می‌شوند. «مثلی»، مالی است که از منظر عرف شبیه، نظیر و مانند آن نوعاً زیاد باشد و به لحاظ یکسان بودن از حیث قیمت، اوصاف و اعراض یا در صورت اختلاف، عدم توجه عرف به موارد تفاوت و یکسان پنداشتن آنها، بتوان در مقام وفای به عهد یا جبران خسارت، هر یک را به‌جای دیگری به متعهد له یا زیان‌دیده تسلیم کرد. «قیمی» به مالی گفته می‌شود که به تشخیص عرف شبیه، نظیر و مانند نداشته باشد

یا اگر هم داشته باشد، به لحاظ قابل توجه و غیرقابل اغماض بودن تفاوت‌ها، نتوان آنها را به‌جای دیگری به متعهد له یا زیان‌دیده تسلیم کرد.

با توجه به پول بودن ارزشهای مجازی که تفصیل آن در مطالب قبلی اشاره شد، این اموال مثلی‌اند و اصولاً قابلیت استفاده به‌جای هم را دارند. شایان ذکر است که حقوقدانان شکل‌های سنتی پول مانند سکه و اسکناس را مال مثلی قلمداد کرده‌اند (کاتوزیان، ۱۳۸۵: ۴۱). از نتایج مثلی بودن این ارزشها می‌توان به الزام به پرداخت مثل ارزشهای مجازی در مقام جبران خسارت، امکان استفاده از عقد قرض برای این اموال و امکان معامله به‌صورت معین، کلی و کلی در معین اشاره کرد، حال آنکه اموال قیمی را صرفاً می‌توان به‌صورت عین معین معامله کرد.

۷.۲.۱.۶. مکیل، موزون یا معدود بودن

منظور از «مکیل»، کالایی است که به پیمانه معامله شود. مراد از «موزون» هم کالایی است که به وزن معامله شود. منظور از «معدود» هم کالایی است که به عدد معامله شود. ارزشهای مجازی نه از جنس کیل هستند و نه از جنس موزون، بلکه معدودند. نتیجه بحث مذکور در تحقق ربای معاملی است، به این صورت که بنا به عقیده غالب در فقه، ربای معاملی (زیادتی) فقط در مکیل و موزون قابل تحقق است و در معدودات جاری نیست (ابوالحسینی، ۱۳۸۶: ۱۰۵). اما ربای قرضی یعنی اخذ مقدار اضافه بر مبلغ قرض در همه اموال مکیل، موزون و معدود مانند ارزشهای مجازی قابل تحقق است.

۷.۱.۲.۷. مادی یا غیرمادی بودن

مال مادی، مالی است که طبیعت فیزیکی دارد و در عالم خارج فضایی را اشغال می‌کند و قابل لمس است، مانند اتومبیل، زمین و خانه. مال غیرمادی، مالی است که طبیعت فیزیکی ندارد و در عالم خارج فضایی را اشغال نمی‌کند و قابل لمس نیست، مانند برق، سرقفلی، حق انتفاع و اموال فکری. از آنجا که ارزشهای مجازی ماهیت فیزیکی ندارند، مال غیرمادی محسوب می‌شوند. بدیهی است با توجه به طبیعت غیرملموس این اموال، اعمال بعضی از احکام مانند نحوه قبض و اقباض در مقایسه با اموال مادی متفاوت خواهد بود.

۷.۲.۱.۸. منقول یا غیرمنقول بودن

قانون مدنی در مواد ۱۲ و ۱۹، مال منقول و غیرمنقول را تعریف کرده و ضابطه روشنی برای تفکیک آنها از یکدیگر ارائه کرده است. از منظر قانون مدنی، مالی که قابلیت جابه‌جایی فیزیکی از محلی به محل دیگر را داشته باشد، بدون اینکه خود یا محل استقرارش آسیب ببیند، منقول و در غیر این صورت غیرمنقول است. با نگاهی به لحن مواد فوق ممکن است این

تصور ایجاد شود که این تقسیم‌بندی در مورد اموال مادی قابل طرح است و نمی‌توان آن را در مورد اموالی که ماهیت فیزیکی ندارند، قابل اعمال دانست، لیکن با ملاحظه مواد دیگر به‌ویژه ماده ۲۰ که کلیه دیون، مانند قرض و ثمن بیع و مال‌الاجاره عین مستاجر را منقول تلقی کرده است، بی‌اعتباری تصور مذکور نمایان می‌شود. ارزشهای مجازی مال منقول تلقی می‌شوند و احکام اموال منقول در مورد آنها جاری می‌شود. با توجه به ترتب فواید عملی مختلف بر این تقسیم‌بندی، تبیین جایگاه ارزشهای مجازی در این تقسیم‌بندی اهمیت بسیار دارد، بنابراین برای مثال بیگانگان در برخورداری از آنها ممنوعیتی ندارند؛ یا اگر الزامی در خصوص نقل و انتقال اموال غیرمنقول صرفاً از طریق دفاتر اسناد رسمی مطرح شود، شامل آنها نمی‌شود.

۷.۲.۱.۹. مصرفی یا قابل بقا بودن

مالی که با نخستین استفاده از بین می‌رود و انتفای از آن با بقای عین مال امکان ندارد، مال مصرفی و در غیر این صورت مال قابل بقا محسوب می‌شود. از آنجا که استفاده از پول با انتقال آن ملازمه دارد، جزو اموال مصرفی محسوب می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۸۵: ۴۴). ارزشهای مجازی نیز به دلیل اینکه پول محسوب می‌شوند، مال مصرفی به‌شمار می‌آیند. بنابراین احکام اموال مصرفی بر این ارزشها مترتب می‌شود. برای مثال، نمی‌توان آنها را وقف کرد یا به اجاره داد، زیرا موضوع عقد وقف و اجاره باید مال قابل بقا باشد.

در مقام جمع‌بندی مطالب مذکور باید گفت ارزشهای مجازی که ماهیتاً به صورت ارقام و داده هستند، نوعی پول غیرفیزیکی محسوب می‌شوند که به لحاظ داشتن استقلال وجودی و وابسته نبودن به مال دیگری، عین (نه منفعت) تلقی می‌شوند. این ارزشها از منظر حقوقی، مال مثلی، منقول، معدود و مصرفی محسوب می‌شوند و باید آنها را در زمره حقوق عینی قرار داد. ارزشهای مجازی همچون کالا یا پول کالایی ارزش ذاتی ندارند و از طرفی مانند بیشتر پول‌های رایج امروزی فاقد پشتوانه لازم هستند، لیکن بحث پشتوانه در ارزشهای رایج نسبت به ارزشهای مجازی پررنگ‌تر است و این ضعف مهمی برای ارزشهای مجازی محسوب می‌شود و مالیت آنها را با مشکل مواجه می‌کند، به‌ویژه اگر قرار باشد از این ارزشها در سطح وسیعی استفاده شود.

۷.۲.۲. ارزشهای مجازی از منظر حقوق عمومی و حقوق بانکی

حقوق عمومی به مجموعه قواعد حاکم بر روابط دولت و کارگزاران آن با مردم و برعکس اطلاق می‌شود. هدف حقوق عمومی، تأمین مصالح عموم است و بدین منظور دولت می‌تواند هر مقرراتی را وضع کند. از آنجا که ارزشهای مجازی با مصالح عموم و اقتصاد جامعه ارتباط

دارند، ورود حقوق عمومی برای سیاستگذاری، ساماندهی و اعمال نظارت‌های لازم بر ارزشهای مجازی و معاملات مربوطه ضرورت دارد تا مصالح، منابع و ثروت‌های عمومی دستخوش مخاطره نگردد.

یکی از ابزارهایی که دولت می‌تواند از طریق آن بر ارزشهای مجازی و معاملات مربوطه اعمال نظارت کند، مقررات بانکی و نهاد بانک مرکزی است. طبق بند «الف» ماده ۱۰ قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱، بانک مرکزی ایران مسئول تنظیم و اجرای سیاست پولی و اعتباری، براساس سیاست کلی اقتصادی کشور است. همین‌طور وفق بند «ب» ماده ۱۰ قانون مذکور، هدف بانک مرکزی ایران حفظ ارزش پول و موازنه پرداخت‌ها و تسهیل مبادلات بازرگانی و کمک به رشد اقتصادی است. همچنین بند «الف» ماده واحده قانون اجازه تأسیس بانک‌های غیردولتی مصوب ۱۳۷۹، سیاستگذاری پولی، اعتباری، ارزی، چاپ اسکناس، ضرب سکه، حفظ ذخایر ارزی، نظارت بر بانک‌ها و صدور مجوز فعالیت بانکی را جزو وظایف دولت دانسته که در جهت اعمال حاکمیت همچنان در اختیار دولت باقی می‌ماند.

با توجه به مقررات مذکور و به‌خصوص حاکمیتی دانستن سیاستگذاری پولی، اعتباری و ارزی، ارزشهای مجازی بیشترین ارتباط را با این نهاد دارند و ضرورت دارد بانک مرکزی با استفاده از تجارب کشورهای دیگر به‌گونه‌ای سیاستگذاری کند که ضمن استفاده از فرصت‌ها با تهدیدات احتمالی مقابله شود.

۷.۳. مطالعه تطبیقی

کمتر کشوری را می‌توان یافت که صراحتاً قانونی در تجویز یا منع ارزشهای مجازی وضع کرده باشد، بنابراین برای پی بردن به وضعیت ارزشهای مجازی باید اظهارنظرها و بیانیه‌های مراجع رسمی و نیز آنچه را که در عمل رایج است، بررسی کرد تا از دل آن سیاست، موضع و رویه کشورها مشخص شود. حال، به مطالعه تطبیقی در این زمینه می‌پردازیم، ولی قبل از آن ذکر دو نکته لازم است. ۱. هرچند در غالب موارد، اظهارنظرها متوجه بیت کوین (به‌عنوان یکی از ارزشهای مجازی متداول) است، لیکن از آنجا که این ارز خصوصیتی ندارد، می‌توان آن را به سایر ارزشهای مجازی تعمیم داد؛ ۲. مواضع دولت‌ها کمتر از ثبات برخوردار است و به‌تناسب مقتضیات و تحولات، تغییر نگرش و انعطاف‌های لازم دیده می‌شود.

آرژانتین بیت کوین را پول می‌داند، ولی چون توسط مراجع قانونی صادر نمی‌شود، پول رایج قانونی تلقی نمی‌کند. اگرچه بیت کوین در این کشور نظام‌مند نشده، به‌طور فزاینده استفاده می‌شود (Library of Congress, 2014:2). اداره مالیات استرالیا در سال ۲۰۱۴ دستورالعملی را صادر و اعلام کرد بیت کوین نه پول است نه ارز خارجی. این دستورالعمل،

معاملات بیت کوین و دیگر ارزهای مجازی را شبیه معاملات تهاتری با آثار مالیاتی مشابه می‌داند (Ibid: 4). سازمان نظارت مالی دولت فدرال آلمان^۱ هم بیت کوین را قانوناً وسیله پرداخت مالی الزام‌آور می‌داند که تحت شمول بند ۱ بخش ۱۱ قانون بانکی قرار می‌گیرد. از نظر این سازمان، بیت کوین پول رایج قانونی نیست، ولی واحد ارزش است که بنا به توافق طرفین، نقش روش پرداخت را ایفا می‌کند (Ibid:10).

بانک مرکزی اروپا در دسامبر ۲۰۱۳ با انتشار اخطاریه‌ای تبعات و عواقب احتمالی خرید، نگهداری و تجارت ارزهای مجازی از جمله از دست دادن پول به علت سرقت و هک، مورد حمایت قرار نگرفتن به‌عنوان روش پرداخت، امکان به سرقت رفتن از کیف‌های دیجیتال، تغییر سریع ارزش و احتمال به صفر رسیدن آن، استفاده در اقدامات مجرمانه مانند پولشویی و ترتب آثار مالیاتی مانند مالیات بر ارزش افزوده و مالیات بر درآمد را گوشزد کرد. این بانک اخیراً قوانین حاکم بر پولشویی و تأمین مالی تروریست‌ها را بر ارزهای مجازی نیز اعمال می‌کند (Fried, 2016:18-19; European Central Bank, 2015:29).

بانک مرکزی چین و چهار وزارتخانه و کمیسیون دولت مرکزی هم در دسامبر ۲۰۱۳، مشترکاً در خصوص بیت کوین ابلاغیه‌ای صادر کردند. آنها بیت کوین را به‌عنوان کالای مجازی تعریف کردند که ماهیتاً ارز نیست و نباید در مراکز تجاری به‌عنوان ارز به گردش درآید و استفاده شود. به موجب این ابلاغیه، بانک‌ها و نهادهای مالی از معامله با بیت کوین منع شدند. همین‌طور اعلام شد نهادهای مالی و پرداخت نباید کالاها و خدمات خود را با بیت کوین قیمت‌گذاری کنند؛ بیت کوین را بخرند یا بفروشند؛ یا خدمات مستقیم یا غیرمستقیم مرتبط با بیت کوین از جمله ثبت‌نام، تجارت، تسویه و نقل و انتقال به مشتریان ارائه دهند؛ یا از بیت کوین به‌عنوان ابزار نقل و انتقال استفاده کنند؛ یا بیت کوین را با یوان چین یا ارزهای خارجی مبادله کنند. همین‌طور در مورد خطرهای استفاده از بیت کوین برای پولشویی هشدارهایی داده شد (Library of Congress Ponsford, 2015: 3-5; 2014: 7).

در روسیه فعلاً هیچ قانونی در خصوص بیت کوین وجود ندارد، اما گفته می‌شود استفاده از بیت کوین طبق ماده ۱۴۰ قانون مدنی که تنها روبل روسیه را به‌عنوان روش انحصاری پرداخت به رسمیت شناخته است، می‌تواند منع شود. در ژانویه ۲۰۱۴ بانک مرکزی دولت فدرال ابلاغیه‌ای صادر و در آن تبادل بیت کوین با کالا و خدمات یا ارزها توسط نهادهای قانونی را جزو اقدامات مشکوک برای فعالیت‌های پولشویی و تأمین مالی تروریسم اعلام و به شهروندان روسی توصیه کرد از معامله ارزهای مذکور خودداری ورزند. در اکتبر ۲۰۱۴، وزارت دارایی

1. Bundesamt für Finanzdienstleistungen (BaFin)

پیش‌نویس قانونی را تهیه کرد که معاملات بیت کوین را جرم می‌داند (Library of Congress, 2014: 17)

این کشور در حال بررسی یک ارز مجازی ملی جدید به نام «روبل رمزپایه»^۱ است که پیش‌بینی می‌شود در سال ۲۰۱۹ متولد شود. بنا به اعلام رئیس‌جمهور روسیه، این ارز به توقف تحریم‌های غرب کمک می‌کند (Aitken, 2018: 6).

اوایل سال ۲۰۱۸، ونزوئلا به‌عنوان اولین کشور در دنیا، ارز مجازی «پترو»^۲ با پشتوانه نفت را به‌عنوان ارز اصلی خود اعلام کرد. پترو دارای پشتوانه ذخایر عظیم نفتی است که گفته می‌شود معادل ۵ میلیارد بشکه است. هر سکه پترو ارزشی به میزان یک بشکه نفت دارد. هرچند گفته می‌شود این امر تلاشی برای نجات اقتصاد ورشکسته است، لیکن چین یکی از ۱۳۳ کشوری است که اعلام کرده قصد سرمایه‌گذاری در این ارزها را دارد. تونس هم در سال ۲۰۱۵ از فناوری زنجیره بلوک برای ایجاد «دینار الکترونیکی»^۳ استفاده کرد که می‌توان از آن برای پرداخت و انتقال پول استفاده کرد. در سوئد هم با اینکه پروژه «ای کرونا»^۴ در یک بررسی فقط حمایت ده درصد مردم را در پی داشت، ولی با این حال بانک مرکزی این کشور به‌دنبال ایجاد این ارز مجازی ملی است. سوئیس نیز به‌دنبال «ای فرانک»^۵ بوده و مطالعاتی در خصوص تهدیدها و فرصت‌های راه‌اندازی ارزهای مجازی انجام داده است. قرقیزستان هم به‌دنبال ارز مجازی با پشتوانه ذخایر طلاست که آن را «گولدن راک»^۶ نامیده است (Ibid: 2-4).

ژاپن نسبت به بقیه کشورها نقش فعالانه‌تری در نظام‌مند کردن ارزهای مجازی از طریق قانون تسویه مالی، قانون بانکی و قانون ضد پولشویی دارد. طبق قانون تسویه مالی، تمام واحدهای مبادله ارزهای مجازی در این کشور اعم از داخلی و خارجی باید ثبت شوند. همین‌طور این مقررات، تشریفات ثبتی مانند حداقل سرمایه و وجود دفتر تجاری محلی با نمایندگان مقیم را پیش‌بینی کرده است (Fried, 2016: 24). این کشور بیت کوین را به‌عنوان ارز قانونی می‌شناسد و بسیاری از فروشگاه‌ها آن را قبول می‌کنند. آژانس خدمات مالی در سپتامبر ۲۰۱۷ اولین مجوز جهت مبادلات ارزهای مجازی را برای یازده شرکت صادر کرد. نکته مهم در این کشور، نظارت شدید به‌منظور حمایت از استفاده‌کنندگان و سرمایه‌گذاران این ارزها و نیز مقابله با سوءاستفاده‌های احتمالی مانند سرقت، کلاهبرداری و پولشویی است. این کشور از

-
1. Crypto Ruble
 2. Petro
 3. eDinar
 4. eKrona
 5. eFranc
 6. Golden Rock

طریق کنسرسیومی متشکل از بانک‌های ژاپنی به دنبال ایجاد ارز مجازی ملی «جی کوین»^۱ است (Aitken, 2018: 6).

دیدیم که سیاست واحد و مقررات منسجمی در زمینه ارزهای مجازی وجود ندارد و کشورها بنا به مصالح خود رویکردهای مختلفی از جمله ممنوعیت، تجویز، تبیین مخاطرات از طریق صدور دستورالعمل و اختطاریه، پول یا کالا محسوب کردن آنها، پذیرفتن به‌عنوان روش پرداخت، تهاتری دانستن معاملات این ارزها، اعمال نظارت‌های مختلف بر مبادلات چنین ارزهایی، اعمال مقررات مالیاتی یا پولشویی بر این ارزها و دنبال کردن ارز مجازی ملی را در پیش گرفته‌اند.

۸. نتیجه‌گیری

اگر بخواهیم ارزهای مجازی را با استفاده از فنون و استدلال‌های صرف حقوقی و فقهی در بستر حقوق خصوصی و فقه شخصی تحلیل کنیم، شاید ایراد و مانع عمده‌ای پیش روی تجویز این ارزها و معاملات مربوطه وجود نداشته باشد، ولی به نظر می‌رسد سطح مباحث را نباید به این مقدار تقلیل داد. واقعیت این است که ارزهای مجازی با ثروت، منابع مالی و به‌طور کلی اقتصاد جامعه چنان ارتباط دارند که تبیین مباحث در پرتو حقوق عمومی و فقه حکومتی با واقعیت سازگاری بیشتری دارد. البته مراد این نیست که حقوق خصوصی و فقه شخصی کلاً کنار گذارده شوند، بلکه منظور این است که هر گونه سیاستگذاری در زمینه این ارزها صرفاً از زاویه حقوق خصوصی و فقه شخصی دیده نشود و جنبه‌های عمومی آن هم مدنظر قرار بگیرد. با این نگاه و با توجه به این واقعیت که دولت‌ها هنوز موضع واحد و مقررات منسجمی در زمینه ارزهای مجازی ندارند و سیاستگذاری و تقنین در این حوزه در مرحله شکل‌گیری و تکامل اولیه است، پیشنهاد می‌شود در مواجهه با ارزهای مجازی، سیاست تجویز یا نفی مطلق اتخاذ نشود، بلکه بدون تعجیل یا تعلل، با استفاده از تجربه کشورهای دیگر، سیاستگذاری و تقنین لازم انجام گیرد. همین‌طور ضرورت دارد در کنار توجه به تهدیدها و معایب، فرصت‌هایی که این ارزها فراهم می‌کنند، نیز مورد توجه قرار گیرد. در این زمینه، استفاده از رویکرد کشورهای مختلف در ایجاد ارز مجازی ملی در شرایط بین‌المللی حاضر می‌تواند برای مقابله با محدودیت‌ها یا تحریم‌هایی که آمریکا دنبال می‌کند، برای ایران سودمند باشد. بهتر است برای چنین ارزی، پشتوانه لازم همچون تولیدات نفت و گاز در نظر گرفته شود تا استفاده و سرمایه‌گذاری با رغبت و اطمینان بیشتری همراه باشد.

منابع

الف) فارسی

۱. آذرنیوار، محمد (۱۳۹۶). ده دلیل برای اینکه ارزشهای دیجیتال اقتصاد ایران را متحول خواهند کرد، قابل دسترسی در سایت ارزشهای دیجیتال.
۲. ابوبکر، محمد (۲۰۱۸). بررسی جامع فقهی بیت کوین، ارزشهای دیجیتال و بلاک چین، ترجمه محمد آذر نیوار، قابل دسترسی در سایت ارزشهای دیجیتال.
۳. مینی، غزال، زندگی دوم، دنیای شما، تخیلات شما بررسی استانداردها، قوانین و حقوق مالکیت معنوی، قابل دسترسی در: http://ce.aut.ac.ir/~a_hashemi/IT_engineering_II/sp08/student.reports/Ghazal.Amini.second.life.pdf
۴. ابوالحسینی، علی اکبر (۱۳۸۶). «بررسی تطبیقی ربای معاملی (فضلی) و شرایط تحقق آن»، مجله فقه و مبانی حقوق، سال سوم، ش ۹.
۵. پارساپور، محمدباقر (۱۳۹۶). گزیده‌های از حقوق اموال، تهران: شهر دانش.
۶. پیلوار، رحیم (۱۳۹۴). «مفهوم اموال فکری در حقوق اموال و جایگاه آن»، مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی، ش ۱۲.
۷. جعفری، محمدحسن (۱۳۹۴). «فقه حکومتی و خط‌مشی عمومی: بررسی رابطه فقه حکومتی و دانش خط‌مشی عمومی شباهت‌ها، تفاوت‌ها و نتایج»، مجله اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، سال اول، ش ۳.
۸. سلیمانی پور، محمد مهدی؛ سلطانی‌نژاد، حامد؛ پورمظفر، مهدی (۱۳۹۶). بررسی فقهی پول مجازی، دوفصلنامه علمی - پژوهشی تحقیقات مالی اسلامی، سال ششم، ش ۲.
۹. سیف‌پور، رضا (۱۳۹۳). زندگی دوم در فضای مجازی؛ تغییر در «سبک زندگی» جوانان، قابل دسترسی در: <https://www.bultannews.com>
۱۰. قربانی، احمد، (۱۳۹۱). پول و ارز و بانکداری، قابل دسترسی در <http://www.poolvbank.blogfa.com/category/10/>
۱۱. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۵). دوره مقدماتی حقوق مدنی؛ اموال و مالکیت، تهران: میزان.
۱۲. محمودی، اصغر (۱۳۹۱). «رهن اموال فکری در پرتو مقررات قانون مدنی و مطالعه تطبیقی»، فصلنامه پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۱۶، ش ۱.
۱۳. میرباقری، سید محمد مهدی (۱۳۹۱). گزارش درس خارج مبانی فقه حکومتی جلسه ۲، قابل دسترسی در سایت www.isaq.ir
۱۴. میرزاخانی، رضا، بیت کوین و ماهیت مالی - فقهی پول مجازی، مرکز پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی سازمان بورس و اوراق بهادار، دی ۱۳۹۶.
۱۵. سایت رسمی احکام جامع، قابل دسترسی در: www.sraj.ir
۱۶. وبگاه پاسخگویی به سؤالات دینی، قابل دسترسی در: www.hadana.ir

ب) خارجی

17. Aitken, Roger (2018). *Does Venezuela's Oil-Backed 'Petro' Have The Power To Showcase National Cryptocurrencies?* available at: <https://www.forbes.com/.../rogeraitken/2018/.../does-venezuelas-oil-backed-petro-hav>.
18. Boehm, Franziska, Pesch, Paulina (2016). *Bitcoin: A First Legal Analysis with reference to German and US-American law*, available at: https://fc14.ifca.ai/bitcoin/papers/bitcoin14_submission.
19. Dabrowski, Marek, Janikowski, Lukasz (2018). *Virtual currencies and central banks monetary policy: challenges ahead*. European Parliament's Committee on Economic and Monetary Affairs. available at: [www.europarl.europa.eu/cmsdata/149900/ CASE_FINAL %20publication..](http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/149900/CASE_FINAL%20publication..)
20. European Central Bank (2015). *Virtual currency schemes a further analysis*. available at: www.ecb.europa.eu
21. Financial Action Task Force (2014). *Virtual Currencies – Key Definitions and Potential AML/CFT Risks, 2014*, available at: www.fatf-gafi.org.
22. Fried, Frank (2016). *Virtual Currencies: Growing Regulatory Framework and Challenges in the Emerging Fintech Ecosystem*, available at: scholarship.law.unc.edu/ncbi/vol21/iss1/10/.
23. Independent Community Bankers of America (ICBA) (2014). *Virtual Currency: Risks and Regulation*, available at: <https://www.theclearinghouse.org/.../20140623%20Virtual%20Currency%20White%20>

24. ILINC Legal & Technology Briefs (2015). *The Regulation of Virtual and Crypto Currencies- A Global Overview*, available at: <https://www.ilincnetwork.eu/.../the-regulation-of-virtual-and-crypto-currencies-agloba>.
25. Library of Congress (2014). Regulation of Bitcoin in Selected Jurisdictions, January Report, available at: <https://www.loc.gov/law/help/bitcoin-survey/regulation-of-bitcoin>.
26. Murphy, Edward, Murphy, Maureen and Seitzinger, Michael. (2015). *Bitcoin: Questions, Answers, and Analysis of Legal Issues*, Congressional Research Service. available at: www.crs.gov
27. Ponsford, Matthew (2015). *A Comparative Analysis of Bitcoin and other Decentralized Virtual Currencies: Legal Regulation in the People's Republic of China, Canada, and the United States*. available at: <https://papers.ssrn.com/abstract=2554186>.
28. Team, Vault (2018). *Modern money for modern markets – Part II*, available at: <http://vault.ch/modern-money-for-modern-markets-part-ii/>.
29. *World Economic Forum* (2016). *All you need to know about block chain, explained simply*. Available at: www.weforum.org.